

Aysel UZUNTAŞ

Marmara Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

**ÖZALP ŞAHİN : «ALMANCA VE TÜRKÇE ÖNERMELERDE
ZAMANLAMA İŞLEVİ» 1994 (İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ;
DOKTORA TEZİ. YÖNETEN : PROF. DR. FATMA ERKMAN;
TÜRKÇE).**

Özalp Şahin, «Almanca ve Türkçe Bileşik Önermelerde Zamanlama İşlevi» konulu doktora tezinde, Chomsky'nin 'dillerin yüzeysel yapıda farklı, fakat derin yapıda benzer olduğu' görüşünü temel alarak zaman ve zamanlama ilişkisinin Almanca ve Türkçede nasıl işlemlendiğini önerme boyutunda ele almakta ve biçim-işlev ilişkisi açısından araştırmaktadır.

Dört ana bölümden oluşan çalışmada, birinci bölümde önerme kavramı önce genel olarak, sonra zaman çerçevesinde ele alınmakta, ikinci bölümde Almanca ve Türkçede zaman ilişkisi oluşturan yalın önermeler, üçüncü bölümde ise zamanlama ilişkisi oluşturan bileşik önermeler incelenmektedir. Dördüncü bölümde zaman olgusunu dilbilgiselleştiren öğeler yapı ve işlevleri açısından karşılaştırılarak ortak özellikler belirlenmektedir.

Araştırmacı giriş bölümünde, her iki dilde de bulunan zaman ve zamanlama ilişkisini incelemek için yöntem olarak biçimden yola çıktığını ve saptadığı biçimlerin işlevlerini araştırdığını açıklamaktadır.

Birinci bölümde, önermenin tanımı yapılmakta, önermeyi oluşturan öğeler seçimlik öğeler ve zorunlu öğeler olarak ikiye ayrılmakta, önermede zaman-zamanlama işlevi üzerinde durulmaktadır. Zaman işlevinin eylem biçimleri (çekim ekleri) ve belirteçlerle dışavurulduğu belirtilmektedir. Tek bir eylemle o eylemin yönettiği öğeleri kapsayan yalın önermelerde eylemle yönettiği

öğeler arasında kurulan zaman ilişkisi «zaman işlevi» olarak nitelenmekte; zaman ilişkisi kurmak üzere bir önermenin başka bir önerme ile bütünlenerek oluşturduğu bileşik önermeler ise «zamanlama işlevli» olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca zaman işlevinin sınırlamaya, zamanlama işlevinin ise daha çok sıralamaya dayandığı belirtilerek ikisi arasındaki fark vurgulanmaktadır.

İkinci bölümde, yalnız önermelerdeki zaman ilişkisi, eylemlerde zaman gönderimi (çekim ekleri) ve belirteçlerde zaman işlevi olmak üzere iki temel açıdan incelenmektedir. Zaman kavramı iki dilde de eylemin çekim ekleri ve belirteçlerle dilbilgiselleştirilerek ifade edilmektedir. Her iki dil de, farklı yapılara sahip olduğundan eylem üstündeki zaman gösterimleri (biçimleri) iki dilde de ayrı ayrı incelenmektedir. Daha sonra bu biçimlerin işlevsel değerleri saptanmakta ve bir biçimin birden fazla işlevi bulunduğu gösterilmektedir.

Çalışmada ayrıca eylemlerdeki biçimsel zaman çekiminin tek işlevli olmadığı, bunların «zaman»ın yanında «görünüş» ve «kip» olmak üzere toplam üç temel kategoriye gönderme yaptıkları bildirilmekte ve ayrıca zaman belirteçlerinin de bu çekimlerin değerlerini etkilediği vurgulanmaktadır. «Ahmet yarın Ankara'ya gidiyor» tümcesi, belirteçlerin, dilbilgisel biçimin (eylem çekiminin) zamanını etkileyerek gerçek zamanı nasıl gösterdiklerine bir örnek olarak verilmektedir. Araştırmacı, bir eylemin gerçek zamanının, o önermenin dayandığı üç zaman biriminin birlikte ele alınmasıyla saptanabileceğini belirtmektedir. Bunlar önermenin gerçekleştiği zaman dilimi olan ve şimdide gerçekleşen konuşma zamanı (Sprechzeit), o noktadan yola çıkarak geçmiş ve geleceği de dile getirebilen eylem zamanı (Aktzeit) ve inceleme-gözlem zamanı (Betrachtzeit) olarak belirlenmiştir.

Eylemlerde zaman biçimleri ve işlevleri incelendikten sonra, zamanı belirleyen asıl etmen olan belirteçlerde zaman işlevi ele alınmaktadır. Şahin, eylem çekim biçimlerinin zorunlu birim olduklarını, oysa seçimlik olan ve zaman-zamanlama işlevini gerçekleştiren belirteçlerin seçimlik öge olduklarını vurgulamaktadır. Bu belirteçler, biçim ya da yapı açısından tek bir kökten oluşabilecekleri gibi, bir yan tümce kuruluşu halinde de karşımıza

çıkabilirler. Belirteçlerin işlevleri eylemin zamanını şu üç noktada sınırlamak olarak saptanabilir :

- a) Zamanı bir noktada toplamak : Zaman noktası (Zeitpunkt);
- b) Belli ya da belirsiz bir süre saptamak : Süre (Zeitdauer);
- c) Zaman ya da süreyi yinelemek : Yineleme (Wiederholung).

Demek ki, eylem biçimleri (çekimleri) çokişlevli olduklarından dolayı tek başlarına zamanı göstermeye yetmemekte, bu görevi, gerçek zaman konusunda ipuçları vererek belirteç ve yan tümceler dile getirmektedirler.

Araştırmacı yalın önermelerde eylem biçimleri ve belirteçlerin işlevlerini inceledikten sonra tezin ana konusu olan (üçüncü bölüm) «bileşik önermelerde zamanlama ilişkisi»ni ele almakta ve bu ilişkiyi Almanca ve Türkçede ayrı ayrı araştırmaktadır. Şahin, Almandaki bileşik önermeleri sıralı tümceler ve bağımlı tümceler olmak üzere ikiye ayırmakta ve sıralı önermelerin bağlaç görevindeki belirteçlerle (da, seitdem, vorher...), bağımlı önermelerin ise ardıl bağlaçlarla (während, nachdem, bevor...) oluştuğunu göstermektedir. Tezde, bu bağlaçlar incelenmekte ve bunların önermeler arasındaki eşzamanlılık, öncelik, sonralık gibi zaman ilişkilerini nasıl oluşturdukları ve sıralama işlevini nasıl yerine getirdikleri ortaya konmaktadır.

Türkçedeki bileşik önermelerin de sıralı önermeler ve bağımlı önermeler olmak üzere iki türe ayrıldıklarını, kendi içlerinde gene birkaç türe ayrılan bağımlı önermelerde ise zamanlama ilişkisini girişik tümceler gösterdiğini belirten yazar, sıralı önermelerin Türkçede de zaman belirteçleriyle (o zaman, ondan önce, ondan sonra...), girişik önermelerin ise ulaçlarla (-ince, -dikten sonra, -meden önce...) dile getirildiğini ifade etmekte ve bunları da tek tek inceleyip işlevlerini açıklamaktadır.

Almanca ve Türkçede zaman-zamanlama ilişkisini dile getiren biçim ve yapılar ayrı ayrı incelendikten ve işlevleri saptandıktan sonra, dördüncü bölümde bunlar işlev temeli üstünden karşılaştırılmakta ve tablolar halinde sergilenmektedir.

Özalp Şahin, özellikle Türkçe dilbilgisi açısından özgün bir araştırma olan ve Türkçenin zaman-zamanlama işlemlerine yeni

bir bakış açısı getiren çalışmada genelde şu sonuçlara varmaktadır :

- a) Zaman ilişkisi : Eylem zamanının bir belirteç ya da zaman belirleyicisi ile sınırlandırılmasıdır;
- b) Zamanlama ilişkisi : Tümce boyutundaki bir önermenin temel önerme karşısında sıralama (ya da sınırlama) göstermesidir;
- c) Belirteçsiz önermelerde eylem biçimleri daha çok görünüş ve kip göstermektedir;
- d) Zamanlama ilişkisi işlevi, genelde, Almancada bağlaç, Türkçede ise ulaç ile dile getirilmektedir;
- e) Her iki dildeki farklı biçimsel yapılara rağmen, temelde, yani işlev alanında özellikler ortaktır.

Tez, zaman işlevinin dilbilgiselleştirilmesini sözdizimsel açıdan, başka bir deyişle tümce boyutunda ele almaktadır, biçimden yola çıkmakla birlikte, biçimbilimin dar çerçevesini aşmakta ve biçim-işlev ilişkilerinin irdelenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türkçe dilbilgisinin bu alanı üstünde çalışmak isteyenler için değerli bir belge ve önçalışma niteliği taşımaktadır. Şahin'in araştırması, doğrudan doğruya dil eğitimine yönelik uygulama örnekleri içermemekle birlikte, eğitimcilerin yetişmesi için gerekli olan dizgesel bakışa sahiptir ve ileride yapılacak olan uygulama çalışmaları için de, özellikle Türkçe dilbilgisine getirdiği katkıyla, bir temel oluşturmaktadır.